

ויפגע במקום

מים ראשונים: וכבר דרשנו במושג "מקום" בפרשה זו בשנת תשנ"ט והבאנו את האמרה: "לא המקום עושה (מכבד) את האדם, אלא האדם עושה (מכבד) את מקומו". ואפשר לפלפל ולדרוש עוד, שהאדם עושה את המקום כאשר הוא לוקח מאבני המקום. והפעם נתמקד בביטוי "ויפגע במקום".

וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שֶׁבַע וַיֵּלֶךְ חֲרָנָה: וַיִּפְגַע בַּמָּקוֹם וַיֵּלֶן שָׁם כִּי־בָא הַשָּׁמֶשׁ וכו'. (בראשית כח י"א)

רש"י בראשית פרק כח פסוק יא

ויפגע - כמו "ופגע ביריחו" (יהושע טז ז), "ופגע בדבשת" (שם יט יא).¹ ורבותינו פירשו לשון תפילה כמו "ואל תפגע ביי" (ירמיה ז טז), ולמדנו שתקן תפלת ערבית. ושינה הכתוב ולא כתב "ויתפלל", ללמדך שקפצה לו הארץ, כמו שמפורש בפרק גיד הנשה (חולין צא ב).²

מסכת סנהדרין צה עמוד ב

"ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה", וכתב: "ויפגע במקום וילן שם כי בא השמש". כי מטא לחרן אמר: אפשר עברתי על מקום שהתפללו בו אבותי ואני לא התפללתי בו? בעי למיהדר. כיון דהרהר בדעתיה למיהדר - קפצה ליה ארעא. מיד, "ויפגע במקום". דבר אחר: אין פגיעה אלא תפילה, שנאמר: "ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע ביי" (ירמיהו ז טז).³

בראשית רבה סח ט

אמר ר' יהושע בן לוי: אבות הראשונים התקינו שלש תפילות. אברהם תקן תפילת שחרית, שנאמר: "וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם" (בראשית יט כז) - ואין עמידה אלא תפילה, שנאמר: "ויעמוד פנחס ויפלל" (תהלים קו ל). יצחק תקן תפילת מנחה, שנאמר: "ויצא יצחק לשוח בשדה" (בראשית כד סג) - ואין שיחה אלא תפילה, שנאמר: "אשפוך לפניו שיחי" (תהלים קמב ג). יעקב תקן תפלת ערבית, שנאמר: "ויפגע במקום" - ואין פגיעה אלא תפילה, שנאמר: "ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפילה ואל תפגע ביי" (ירמיהו ז טז).⁴ וכן הוא אומר: "ואם נביאים הם ואם יש דבר ה' אתם, יפגעו נא בה' צבאות" (ירמיהו כז יח).⁵

איוב לו לב: "על כפים כסה אור ויצו עליה במפגיע".

¹ פסוקים בספר יהושע בהם משורטטים גבולות הארץ ונחלאת השבטים "ועלה גבולם לימה ... ופגע בדבשת ופגע אל הנחל וכו'".
² רש"י, כדרכו, נאמן לפשט אבל גם מביא את הדרש. עצם נקיטת הלשון "ויפגע", אומר רש"י, היא שילוב של פן הפשט ופן הדרש שהרי אם רוצה לומר שהגיע למקום שיאמר הגיע, בא וכו'. ואם רוצה לומר שהתפלל שיאמר באחד מלשונות תפילה שלא חסר מהם (ראה דברים רבה להלן). בדרך הפשט הלכו פרשני מקרא רבים כרשב"ם ואבן עזרא. וראה גם בראשית רבה סח י: "ויפגע במקום - ביקש לעבור ונעשה העולם כותל בפניו". ואנו נלך (כדרכנו) בדרך המדרש ונבקש (נפגיע) לברר את עניין התפילה.

³ לכאורה שני הסברים שונים ל"ויפגע במקום". האחד, שקפצה לו הארץ - "ויפגע" מלשון הגעה פתאומית והשני ("דבר אחר"), מלשון תפילה. אבל שים לב שגם הפירוש הראשון קשור עם תפילה "מקום שהתפללו בו אבותי ואני לא התפללתי בו?". אברהם ויצחק, כבר "פגעו" במקום, תרתי משמע ויעקב ממשיך את דרכם. ראה רש"י בגמרא סנהדרין שם שכתב: "שהתפללו בו אבותי - אברהם ויצחק. אברהם דכתב ויעתק משם, יצחק - אין מקרא בידו".

⁴ יעקב לא רק חזר ומתפלל במקום שהתפללו אבותיו, אלא משלים את סדר התפילה היומי. אברהם "עומד" ומתקן תפילת שחרית, יצחק "יוצא לשוח" ומתקן תפילת מנחה ויעקב "פוגע" (מפגיע) ומתקן תפילת ערבית. זו התפילה שנתקנה אחרונה והיא שמסיימת את היום ומאידך גם פותחת את היום החדש. ונחלקו בה אם רשות היא או חובה ומחלוקת גדולה ופגיעות רבות אירעו בדבר. ראה גמרא ברכות כז ע"ב, סיפור הדחת רבן גמליאל מהנשיאות. ובגמרא ברכות כז ע"ב (וכן הוא גם בהמשך מדרש רבה שלנו) מובא מקור אחר לתקנת שלוש התפילות (בשם אותו ר' יהושע בן לוי): "תפילות כנגד תמידין תקנום" ומסקנת הגמרא שם אפילו נוטה לדעה זו. ועל נושא זה הרחבנו בדברינו תפילות אבות תקנום.

⁵ שני פסוקים מירמיהו מלמדים אותנו ש"פגיעה" זו תפילה. הראשון נראה לשון קשה "אל תפגע ביי". (אגב, גם לשון "פלל" שמובא לגבי תפילת שחרית של אברהם איננו לשון קלה, ראה סנהדרין מד ע"א: "ויעמד פינחס ויפלל ... מלמד שעשה פלילות עם קונו"). המקור השני, "ואם נביאים הם ... יפגעו נא" נראית לשון חיובית ורכה יותר, מה גם שהיא מחברת את התפילה לנבואה וראינו הרבה נביאים מתפללים, החל מאברהם (בראשית כ ז), דרך משה וכלה בחבקוק (ג א). אבל גם כאן אין הדברים פשוטים כל כך. ראה מדרש תנחומא (בובר) בפרשתנו סימן ד: "ויפגע במקום, ששרתה עליו רוח הקודש על יעקב, וניבא שעתידין ישראל לחטוא ורוח הקודש מסתלקת מהן, שנאמר: ואם נביאים הם ואם יש דבר ה' אתם יפגעו נא בה' (ירמיהו כז יח) - מלמד שפגיעה זו נבואה. ויפגע במקום כי בא השמש, מהו שכתב ובאה השמש? על הנביאים, וקדר עליהם היום (מיכה ג ו)".

מסכת תענית דף ז עמוד ב

אמר רבי אמי: אין הגשמים נעצרים אלא בעון גזל, שנאמר: "על־פנים פְּסָה־אֹר וַיֵּצֵו עָלֶיהָ בַּמִּפְגִּיעַ" (איוב לו לב) - בעון כפים כסה אור, ואין כפים אלא חמס, שנאמר: "ומן החמס אשר בכפיהם" (יונה ג), ואין אור אלא מטר, שנאמר: "יפיץ ענן אורו" (איוב לז). מאי תקנתיה? - ירבה בתפילה, שנאמר: "ויצו עליה במפגיע", ואין פגיעה אלא תפילה, שנאמר: "ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תפגע ביי".⁶

ספר אבודרהם סדר תפילת יום הכפורים

"צו ישועתנו במפגיע" על שם (איוב לו, לב) "ויצו עליהם במפגיע" כלומר צווה ישועתנו בתפלה שאנו מתפללין לפניך. מפגיע מלשון (ירמיה ז, טז) ואל תפגע ביי.⁷

[פסוק נוסף מאיוב שיש לדרוש בהקשר זה הוא בפרק כא פסוק טו: "מה שדי כי נעבדנו ומה נועיל כי נפגע בו"].

ישעיהו נג יב: "... והוא חטא רבים נשא ולפושעים יפגיע".

ראה רש"י, רד"ק, מצודות, סוטה יד, ילק"ש ועוד, על מי מדובר כאן, עבד ה' לעתיד לבוא, או משה. [פסוק נוסף בישיעיהו שיש לדרוש בהקשר זה הוא בפרק נט פסוק טז: "וירא כי אין איש וישתומם כי אין מפגיע ותושע לו זרעו וצדקתו היא סמכתהו"].⁸

רות א טז: "... אל תפגעי בי לעזבך לשוב מאחריך"

רש"י מסכת חולין דף צא עמוד ב: "ויפגע במקום - כאדם הפוגע בחבירו, שבא כנגדו. ודרשין ליה נמי לשון תפילה כדכתיב (רות א) אל תפגעי ביי".⁸

קהלת רבה פרשה ט יא

"כי עת ופגע יקרה את כולם" - עת היא שפוגעת האדם ומערערת בו כל הדברים האלה והוא מפגיע. מה יעשה? ילך ויעסוק בתפלה ובתחנונים והוא ניצל. רב הונא שאל לשמואל אמר ליה: מהו דין דכתיב "כי עת ופגע"? אמר לו: פעמים שאדם מפגיע בתפילה ונענה פעמים שמפגיע ואינו נענה. שאין לך שסידר תפילות ותחנונים יותר ממשה רבינו, ולסוף נאמר לו: "הן קרבו ימך למות" (דברים לא יד).⁹

דברים רבה ב א

אמר ר' יוחנן: עשרה לשונות נקראת תפילה ואלו הן: שועה, צעקה, נאקה, רנה, פגיעה, ביצור, קריאה, ניפול, ופילול, ותחנונים.¹⁰ וכלהם מקראות. שועה צעקה, שנאמר: "ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו ותעל שועתם וגו' " (שמות ב כג). נאקה, שכתוב: "וישמע א-להים את נאקתם" (שם כד). רנה ופגיעה, שכתוב: "אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע ביי" (ירמיה ז טז). ביצור וקריאה, שכתוב: "בצר לי אקרא ה'" (תהלים יח ז). ניפול, שכתוב: "ואתנפל לפני ה'" (דברים ט יח). פילול, שכתוב: "ויעמוד פנחס

⁶ לעניין הורדת גשמים השווה עם המשך הגמרא שם דף ח ע"א: "אם ראית דור שהשמים משתכין כנחושת מלהוריד טל ומטר - בשביל לוחשי לחישות שאין בדור. מאי תקנתן - ילכו אצל מי שיודע ללחוש ... ואם לחש ולא נענה - מאי תקנתיה? ילך אצל חסיד שבדור, וירבה עליו בתפלה, שנאמר: ויצו עליה במפגיע". אחרי שלחישות לא עוזרות מתפללים "במפגיע". והרבה תפילות לגשם יש לנו שהן "במפגיע" (חוני המעגל). אולי מכאן מקור הביטוי "במפגיע" של ימינו. וראה אבן עזרא, רלב"ג ודעת מקרא על הפסוק.

⁷ מתוך הפיוט "אל תעש עמנו כלה" שאנו אומרים לאחר סדר העבודה "ומשחרב בית מקדשנו". וראה גם "מפגיע אין בעדנו" בפיוט "זכור ברית אברהם" שמקורו הוא כנראה הפסוק מישעיהו נט טז להלן. עוד פיוטים?

⁸ ראה רש"י לעיל בו פתחנו. רש"י שהבאנו כאן הוא על הגמרא בחולין צא ע"ב שהוא מצטט שם. והנה, רש"י כאן מוצא פסוק הרבה יותר נעים וחיובי מהפסוק בירמיהו: "אל תפגע ביי" שהמדרשים והגמרא מביאים על מנת להוכיח ש"פגיעה זו תפילה". מדוע באמת נזקקת הגמרא לפסוק שבירמיהו ולא לזה שבמגילת רות? כפשוטו, "פגיעה" כאן היא לשון בקשה ולא תפילה. מזכיר לנו את ה"פגיעה" של אברהם בעפרון החתי. ושם אכן רש"י עצמו מפרש שם (בראשית כג ח): "ופגעו לי - לשון בקשה, כמו (רות א טז) אל תפגעי ביי". וראה גם רות רבה (ב כב) בכיוון אחר לגמרי: מהו אל תפגעי ביי? אמרה לה: לא תחטא עלי, לא תסבין פגעיך מני, לעזבך לשוב מאחריך".

⁹ קהלת, בדרכו הפסימית, רואה בתפילה גם אפשרות לפגיעה ממש - "עת ופגע". ראה ברכות נה ע"א: "כל המאריך בתפילתו ומעיין בה סוף בא לידי כאב לב ... שלשה דברים מזכירים עונותיו של אדם ... קיר נטוי, ועיון תפלה, ומוסר דין על חבירו לשמים". ראה רש"י שם: "מזכירים עונותיו - שעל ידיהן מפשפשים למעלה במעשיו, לומר: בוטח זה בזכיותו, נראה מה הם!".

¹⁰ שאלה גדולה שיש לשאול על מדרש זה היא היכן לשון עתירה: "ויעתר יצחק לה" (בראשית כה כג)? ראה במקבילה בספרי דברים פיסקא כו: "עשרה לשונות נקראת תפילה ...".

ויפללי" (תהלים קו ל). ותחנונים, שכתוב: "ואתחנן אל ה'" (דברים ג כג). ומכולם לא נתפלל משה אלא בלשון תחנונים. אמר רבי יוחנן: מכאן אתה למד שאין לבריה כלום אצל בוראו.¹¹

ובחזרתו: ויפגעו בו מלאכי אלהים.....

שבת שלום
מחלקי המים

¹¹ משה לא אוהז בלשון זעקה, שועה וכו', בודאי לא בלשון פגיעה. אין הוא בא בשום דרישה רק בתחנונים, שהיא, כך נראה, לשון תפילה הכנועה ביותר. "מי שאין לו – וחנותי" (שם). יעקב נוקט לשון "פגיעה" שהיא, כך נראה, לשון תפילה התקיפה ביותר – "במפגיע". ושניהם סיימו באותו דבר. משה – "אין לבריה כלום אצל בוראה" (ראה דברינו אלה בפרשת ואתחנן תשנ"ט) ויעקב – "אין הבטחה לצדיק בעולם הזה" (ראה דברינו אלה בפרשת ויצא).